

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
Б.Н.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ -СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

08.20.622 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда

УДК: 336.71.078.3

СЕИТОВА ЖИБЕК БОЛОТБЕКОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ БАНКТАРДЫН
АТААНДАШТЫГЫН ӨНҮКТҮРҮҮ**

Адистиги 08.00.10 – Каржы, акча жүгүртүү жана насыя

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

БИШКЕК-2020

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин “Финансы жана банк иши” кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Аламанова Чинара Баяновна,
экономика илимдеринин кандидаты,
И.Арабаев атындагы Кыргыз
мамлекеттик университетинин
менеджмент институтунун доценти

Расмий опоненттер:

Савин Виктор Евгеньевич, экономика
илимдеринин доктору, профессор,
К. Карасаев атындагы Бишкек
гуманитардык университетинин
экономика жана финансы
факультетинин деканы

Жетектөөчү мекеме:

Сарыбаев Алмаз Айылчиевич,
экономика илимдеринин кандидаты,
Экономика жана финансы институтунун
билим жана карьера борборунун
мүдүрү
Башкаруу, укук, каржы жана бизнес Эл
аралык Академиясынын “Каржы жана
насыя” кафедрасы,
720001, Кыргыз Республикасы, Бишкек
ш., Белорусская көчөсү, 6а, 720001

Диссертацияны коргоо Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К.08.20.622 диссертациялык кеңешинин отурумунда 2020-жылдын 28-декабрында, саат 14-00 болот. Дареги: 720033, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547.

Диссертациянын кол жазмасы менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек шаары, Жибек Жолу проспектиси, 394) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия-Славян университетинин (720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү, 44) илимий китепканаларынан, диссертациялык кеңештин сайтынан <http://dissovetecon.knu.kg> таанышууга болот.

Автореферат 2020-жылдын _____ таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, экономика
илимдеринин доктору, доцент**

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизги стратегиялык маселелеринин бири болуп банк системасынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн түзүү жана колдоо эсептелинет. Заманбап шартта банк рыногун өз нугунда өнүктүрүү үчүн коммерциялык банктардын ишиндеги принциптерди кайра карап чыгууну талап кылат, ал үчүн атаандаштык мүмкүнчүлүктү оптималдуу колдонуу зарыл.

Коммерциялык банктардагы атаандаштык жөндөмдүүлүккө жетүү жана аны сактоо максатында банктардын атаандаштык абалын сактоо боюнча комплекстүү иш чараларды уюштурууну жана жүргүзүүнү камтыган, мыкты жөнгө салынган башкаруу механизми керек. Мындай механизмдердин элементтеринин бири болуп банктардын ишмердүүлүгүн оптималдаштырууга көмөк көрсөтүүчү факторлорду аныктоого багытталган атаандаштык жөндөмдүүлүктү баалоо эсептелинет.

Банктардагы атаандаштыкты өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү жана мыйзам ченемдүүлүктөрү банктардагы атаандаштык жөндөмдүүлүктү калыптандыруу көйгөйлөрүн илимий жактан изилдөө зарыл экендигин тастыктап жатат, анын деңгээли көбүнчө ички жана тышкы факторлор менен аныкталат.

Мына ушуга байланыштуу, заманбап шарттагы коммерциялык банктардагы атаандаштык жөндөмдүүлүктүн факторлорун аныктоо жана баалоо боюнча конкреттүү практикалык сунуштарды негиздөө жана теоретикалык негиздерди тактоо илимий изилдөөнүн негизги маселелери болуп эсептелинет. Бирок, башка процесстер сыяктуу эле, бул дагы тынымсыз өркүндөөнү талап кылат, анткени бүгүнкү күндө коммерциялык банктардагы атаандаштык жөндөмдүүлүктү статистикалык, баллдык, рейтингдик жана башка баалоонун негизги практикалык процедуралары менен теоретикалык негиздердин ортосундагы аныкталган ажырымдарды жок кылуу көйгөйү актуалдуу болууда.

Жогоруда айтылгандар заманбап шарттагы коммерциялык банктардын кызматташуусунун өзгөчөлүктөрүн изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгүн жана актуалдуугунун мүнөздөйт.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), илимий жана билим берүү мекемелери тарабынан жүргүзүлгөн негизги илимий-изилдөөчүлүк иштер менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2017-жылдын 25-августунда, № 1836-VII, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан бекитилген “Жаңы доорго кырк кадам” аттуу Өкмөттүк Программа, Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 7-майындагы №78 “Банктык аманаттарды (депозиттерди) коргоо жөнүндө” Мыйзамы, 2017-жылдын 27-декабрындагы № 2017-П-11/54-1-(БС) “2018-2021-жылдарга Кыргыз Республикасынын банк тутумун өнүктүрүүнүн негизги багыттары” программасы менен байланышкан. Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин “Финансы, акча жүгүртүү жана насыя” кафедрасынын жана Ош мамлекеттик университетинин “Финансы жана банк иши” кафедрасынын “Кыргыз Республикасынын экономикасынын каржы секторун санариптик трансформациялоо: көйгөйлөрү жана келечеги” комплекстүү илим-изилдөө темасынын негизинде аткарылды.

Изилдөөнүн максаты жана маселелери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп Кыргыз Республикасындагы банктардын атаандаштыгын окуп үйрөнүүгө жана баалоого болгон комплекстүү мамилелерди теоретикалык негиздөө, илимий-

практикалык көйгөйлөрдү аныктоо жана аларды чечүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу эсептелинет. Коюлган максатка жетүү үчүн диссертацияда иштин структурасын жана изилдөөнүн логикасын аныктоочу төмөнкүдөй маселелер коюлду:

1. “банк атаандаштыгы” категориясынын мазмунунун жана маңызынын теоретикалык-методологиялык аспектилерин изилдөө, банктык атаандаштык деңгээлин аныктоочу себептер менен факторлорду аныктоо.

2. Кыргыз Республикасында банктык атаандаштыктын өнүгүү түрүн, калыптануу баскычтарын, өзгөчөлүктөрүн жана өнүгүү түрүн аныктоо.

3. атаандаштыкты баалоодо колдонулуп жаткан ыкмаларды тутумдаштыруу жана банктык атаандаштыктын ретроспективасын талдоодо аларды колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

4. чет өлкөлүк капиталдын катышы бар банктардын банктык атаандаштык деңгээлине таасир этүү деңгээлин баалоо, банктык атаандаштык менен банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатынын ортосундагы көп түрдүү корреляциялык-регрессиялык талдоонун жардамы менен алардын оң жана терс жактарын аныктоо.

5. банк секторундагы атаандаштыктын жана банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатынын ортосундагы өз ара байланышты аныктоо үчүн, банк секторундагы атаандаштыктын 2024-жылга чейинки болжолдуу деңгээлин эсептөө;

6. келечектеги банк бизнесин өнүктүрүүдө санариптештирүүнүн чечүүчү ролун негиздөө жана аларды өнүктүрүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган илимий жаңылыктар болуп төмөнкүлөр эсептелинет:

1. “банктык атаандаштык” түшүнүгүнүн маңызынын экономикалык мазмуну, анын айырмалоочу өзгөчөлүктөрү, белгилери, себептери такталды жана тутумдаштырылды;

2. биринчи жолу Кыргыз Республикасында банктык атаандаштыктын өнүгүүсүнүн калыптануу баскычтары, өзгөчөлүктөрү жана түрлөрү негизделип аныкталды;

3. 2003-2018-жылдарга карата Кыргыз Республикасындагы банк рыногунун өнүгүүсүнүн статистикалык маалыматтарын талдоонун негизинде, алардын артыкчылыктарын жана кемчиликтерин эсепке алуу менен банктардагы атаандаштыкты баалоонун негизги ыкмалары негизделди;

4. чет өлкөлүк капиталы бар банктардын банктык атаандаштык деңгээлине тийгизген таасирине алардын оң жана терс жактарын негиздөө менен баа берилди;

5. көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык ыкма менен эсептелген 2024-жылга чейинки мезгилдеги банк секторундагы атаандаштыктын болжолдуу деңгээли аныкталды;

6. экономиканы санариптештирүү шартында банк системасындагы тобокелчиликтерди минималдаштырууга көмөк көрсөтүүчү, өлкөнүн туруктуу банк секторун жана банк инфраструктурасын камсыз кылууга багытталган Кыргыз Республикасындагы банктардын атаандаштыгын өнүктүрүү боюнча уюштуруучулук-экономикалык сунуштар берилди.

Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары конкреттүү сунуштарга чейин жеткирилди, алардын кээ бирлери Кыргыз Республикасынын банк системасынын практикасында ишке ашырылды. Иште берилген сунуштар жана жыйынтыктар өзүнө оригиналдуу автордук жыйынтыктарды жана жоболорду камтыйт жана алар мамлекеттин банк саясатын ишке

ашырууда колдонулушу мүмкүн, тагыраагы, анын кээ бир багыттары банк чөйрөсүндөгү атаандаштыкты өркүндөтүү менен байланышкан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде “Банк менеджменти”, “Акча, насыя, банк” Ош мамлекеттик университетинде “Банк маркетинги”, “Банк ишмердүүлүгүн талдоо” дисциплиналарын окутуу процессинде окуу-методикалык материал катарында колдонууга болот.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык маанилүүлүгү. Улуттук банк жана республиканын Банктар Союзу тарабынан жүргүзүлүп жаткан банк ишин стандартташтыруу процессин чагылдырган Кыргыз Республикасынын банктарынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында банк ишинин сапатын системалык талдоонун алгоритмин иштеп чыгуу жана андан ары өлкөнүн коммерциялык банктарына сунуш кылуу; банктардын сапатынын интеграцияланган индексин (жалпы кардарлардын канааттануусун) эсептөө методикасын сунуш кылды, бул банктарга кызмат көрсөтүүлөрдүн, тейлөөнүн жана башкаруунун сапатын көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн натыйжалары боюнча, өлкөдөгү банктардын ишинде атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү камсыз кылууда санариптик менеджменттин ролу аныкталды.

Коргоого алып чыгуучу диссертациянын негизги жоболору:

1. банктык атаандаштыктын жоболорун иштеп чыгуу жана тутумдаштыруу, анын өзгөчөлүктөрү жана экономиканын башка тармактарындагы атаандаштыктан өзгөчөлүнгөн айырмачылыктары жөнүндө теориялык жоболор;

2. Кыргыз Республикасында банктык атаандаштыктын өнүгүү баскычтарын, мүнөздөмөлөрүн жана түрлөрүн изилдөө жана аныктоодогу заманбап ыкмалар;

3. Кыргыз Республикасынын банк рыногун ретроспективдүү талдоодо атаандаштыкты баалоонун колдонулуп жаткан усулдарын тутумдаштырууга жана колдонууга мүмкүндүк берген комплекстүү илимий ыкмалар;

4. чет өлкөлүк капиталы бар банктардын банктык атаандаштык деңгээлине оң жана терс жактарынын тийгизген таасиринин негизделишинин мааниси;

5. көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык ыкма менен эсептелген 2024-жылга чейинки банк секторундагы атаандаштык деңгээлинин диагностика натыйжалары;

6. экономиканы санариптештирүү шартында банк системасындагы тобокелчиликтерди минималдаштырууга көмөк көрсөтүүчү, өлкөнүн банк секторунун туруктуулугун жана банктык инфраструктураны камсыз кылууга багытталган Кыргыз Республикасындагы банктардын атаандаштыгын өнүктүрүү боюнча уюштуруучулук-экономикалык сунуштар.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Банк системасындагы тобокелчиликтерди минималдаштырууга көмөк көрсөтүүчү, өлкөнүн банк секторунун туруктуулугун жана банктык инфраструктураны камсыз кылууга багытталган Кыргыз Республикасындагы банктардын атаандаштыгын өнүктүрүү боюнча автор тарабынан иштелип чыккан уюштуруучулук-экономикалык сунуштар Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин “Банктык иш” кафедрасынын окуу-методикалык комплекстеринде жана программаларында өзүнүн ордун тапты.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары жана жоболору төмөнкүдөй жергиликтүү жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндама жасалып, жактырылды: ”Евразиялык экономикалык интеграциянын тенденциялары:

көйгөйлөрү, чындыктары дана перспективалары” (Ош ш., 2016-ж.); “Алаамдаштыруу шартында инновациялык экономиканы өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү” (Бишкек ш., 2017-ж.); “Алдыңкы чечимдер жана инновациялык технологиялар” (Бишкек ш., 2017-ж.); “Жаш илимпоздордун, магистранттардын жана аспиранттардын регионалдык илимий-техникалык конференциясы” (Ош ш., 2018-ж.); “Илимдин, техниканын жана технологиянын көйгөйлөрү” (Ош ш., 2018-ж.) “Илимдин, теориянын жана практиканын жыйынтыктары” (Москва ш., 2019-ж.).

Диссертациянын басмаларда толук чагылдырылышы. Диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары мезгилдүү илимий басмаларда жарык көргөн. Изденүүчү тарабынан диссертациянын темасы боюнча жалпы көлөмү 5,7 басма табак болгон, 14 илимий эмгек жарык көргөн, анын ичинен 3 макала Кыргыз Республикасынын жогорку аттестациялык комиссиясы тарабынан сунушталган басмаларда, 4 макала Россия Федерациясынын РИНЦ басмаларында, 1 макала SCOPUS системасына кирген басмаканадан жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү өзүнө кыскартылган жана шарттуу бергилерди, киришүүнү, 3 бап 7 параграфты, иштин жыйынтыгын, колдонулган адабияттардын тизмегин, 16 таблицаны, 33 сүрөттү жана 4 тиркемени камтыйт. Иш 171 бетте чагылдырылган.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманы изилдөөнүн актуалдуулугу, теоретикалык жана практикалык маанилүүлүгү негизделди, изилдөөдөгү көйгөйлөрдүн иштелип чыгуу деңгээли мүнөздөлдү, изилдөөнүн объектиси жана предмети аныкталды, изилдөө жүргүзүүнүн теоретикалык жана усилияттык негиздери көрсөтүлдү, жүргүзүлгөн изилдөөнүн практикалык, экономикалык маанилүүлүгү жана илимий жаңылыгы ачып берилди.

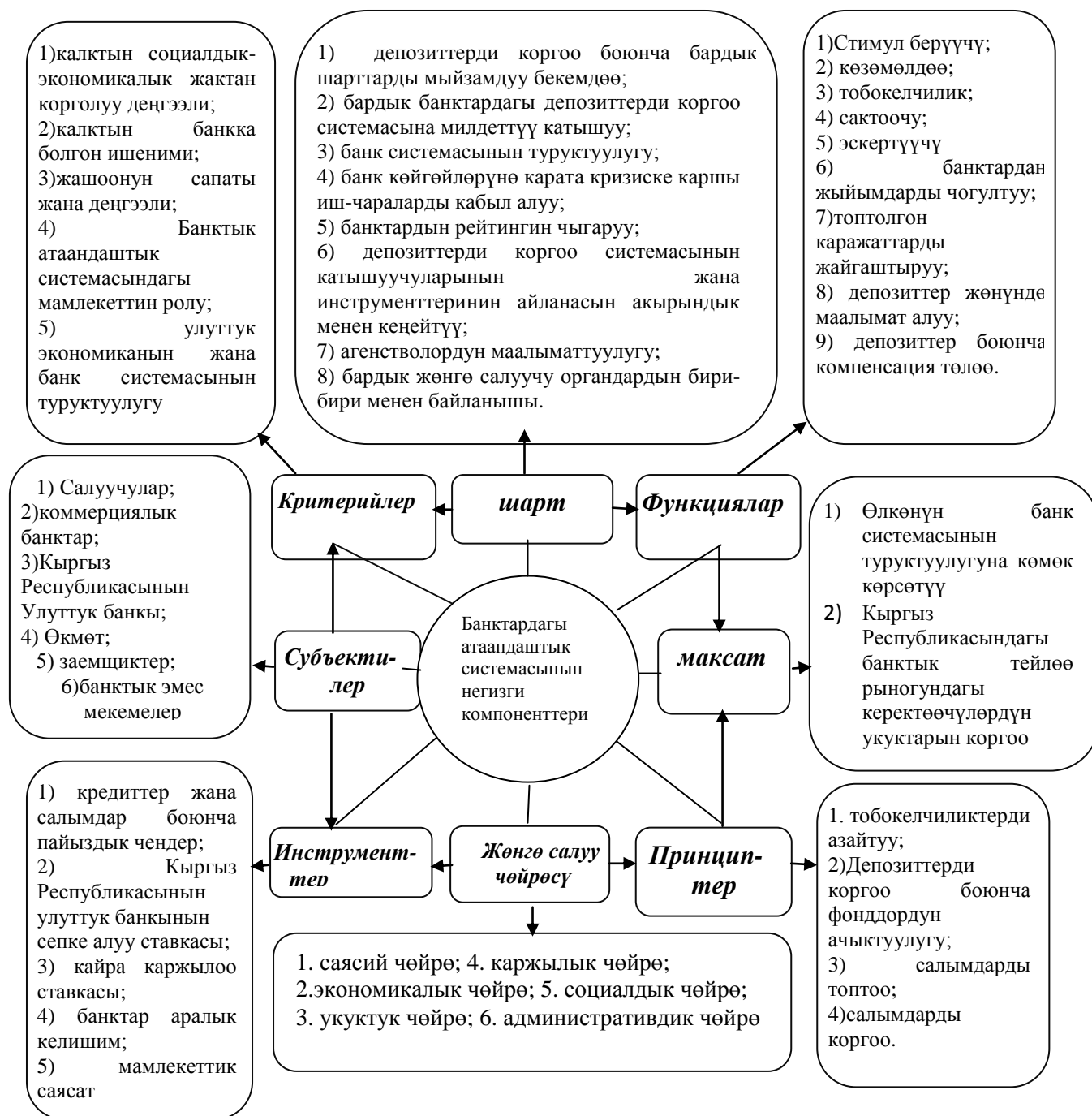
Биринчи бап “Банктардагы атаандаштыктын теориялык негиздери” деп аталып, анда банктардын атаандаштыгынын мазмуну, анын негизги факторлору жана баалоонун ыкмалары аныкталды, банктардагы атаандаштыктын жана аны жөнгө салуучу системанын маңызы ачылып берилди.

Рыноктук атаандаш көйгөйлөрү классиктердин көптөгөн илимий эмгектеринде чагылдырылган (А. Смит, А. Курно, Ф. Эджуорт, Дж. Робинсон, Э. Чемберлин, Ф. Хайек, А. Маршалл ж.б.), алардын негизги суроолору атаандаштык түшүнүгү жана маңызы, аны кыймылдатуучу күчтөргө жана анын рыноктук бааны коюуга тийгизген таасири болуп эсептелген. Алардын улантуучулары катарында Р. Бертран, О. Херфиндаль, М. Розенблюд жана башкаларды белгилөөгө болот, алар өздөрүнүн изилдөөлөрүн атаандаштык теориясын өнүктүрүүгө багытташкан, аны менен катар рыноктук бийликти колдонуу жана атаандаштыкты баалоонун альтернативалык моделин сунушташкан.

Банктардын атаандаштыгы татаал механизм болуп эсептелинет жана ал жерде милдеттүү түрдө жөнгө салуу ыкмаларына, кызматташуучу инструменттердин принциптерине негизделген системанын максаты жана маселелери, анын функциялары, субъектилери аныкталышы керек. Автор тарабынан банктардагы атаандаштык системасынын негизги компоненттери иштелип чыкты жана сунушталды, ал 1.1.-сүрөттө чагылдырылган.

Банк рыногундагы атаандаштыкты окуп үйрөнүү менен, банктардагы атаандаштык системасын ачып берүүчү төмөнкүдөй негизги компоненттерди аныктоо зарыл экендигин белгилеп кетүү керек. Биздин көз караш боюнча, системанын критерияларына төмөнкүлөрдү кошууга болот: 1) калктын социалдык-экономикалык

жактан корголуу деңгээли; 2) калктын банкка болгон ишеними; 3) жашоонун сапаты жана деңгээли; 4) банктык атаандаштык системасындагы мамлекеттин ролу; 5) улуттук экономиканын жана банк системасынын туруктуулугу.

Сүрөт 1.1. – Кыргыз Республикасындагы банктык атаандаштык системасындагы негизги компоненттер

Булагы: [Ч. Б. Аламанова, Ж. Б. Сеитова. Кыргызстандагы банк атаандаштыгын өркүндөтүү маселелери. КЭУ жарчысы. – 2017 . – №2 (40). – 205-б.].

Автордун ою боюнча, банктык кызмат көрсөтүүдөгү атаандаштык жөндөмдүүлүк- бул анын нарктык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн салыштырмалуу динамикалык көрсөткүчү, анын оптималдуу катышы биринчиден, кардарлардын конкреттүү кызмат көрсөтүүдөн канааттануусу; экинчиден, атаандаштардын ушул сыяктуу кызмат көрсөтүүлөрүнөн айырмаланышы менен камсыз кылынат. Биздин аныктамадан төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот, керектөөчүлүк баалуулукка ээ

болгон банктык кызмат көрсөтүүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн деңгээли финансылык рыноктогу башка катышуучулар тарабынан сунушталган окшош кызмат көрсөтүүлөрдү, товарларды сунуштоо процессинде аныкталат.

Сүрөт 1.2.- Банктардагы атаандаштыкты баалоонун кеңири ыкмалары

Булагы: [Скорлупина, Ю. О. Банк секторунун туруктуулугун камсыздоо максатында банк аралык конкуренцияны тескөө тутумунун калыптанышы: э.и.к. дисс. автореф.: 08.00.10 – Орел, 2015. – 199 б.]

Бүгүнкү күндө атаандаштыкты баалоонун көптөгөн сандык ыкмалары бар (сүрөт 1.2). Банктык атаандаштыкты баалоо үчүн банктык кызмат көрсөтүү рыногунда калыптанган негизги мамилелер жана ыкмалар каралды [И.А Никонова, Р. Н. Шамгунов коммерциялык банктын наркы жана стратегиясы. – М.: «Альпина Бизнес Букс», 2014. – 304 б.].

Жалпысынан, изилденген адабияттарда эки мамилени бөлүп кароого болот: структуралык жана структуралык эмес. Биринчи мамиле тармактык рыноктордун салттык теориясынын бөлүгү болуп эсептелинет жана “структура-жүрүм-турум-жыйынтык” же Мейсондун парадигмасы деген аталышты алып жүрөт. Бул багыт адабияттарда 1990-жылдарга чейин ээлик кылып келген. Биринчи ыкмага Лернердин индекси, Н-статистика же Панзар-Россанын модели, Херфиндал-Хиршманын индекси конкреттүү банктын монополист экендигин баалоо, ошондой эле жалпы банк секторундагы атаандаштыкты баалоодо колдонулушу мүмкүн [Сергеева Т.В. Россиядагы банктык атаандаштык: э.и.к. дисс. автореф.: 08.00.10 -. Санкт-Петербург, 2003].

Банктык кызмат көрсөтүү рыногундагы атаандаштыктын деңгээлин баалоо үчүн Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы банктын ишмердүүлүгүнүн бардык көрсөткүчтөрүн жана факторлорун эске алуучу Херфиндал-Хиршмандын рыноктук

концентрациялоонун индексин колдонууну сунуштайт [Банктык кызмат көрсөтүүлөр рыногунда басымдуу абалды аныктоо жөнүндө жобо: Кыргыз Республикасынын Улуттук банк Башкармасынын 2007-жылдын 28-мартындагы № 16/5 токтому].

Банктардагы атаандаштыктын теоретикалык-методологиялык негиздерин окуп үйрөнүүнүн незинде, атаандаштык ар кандай рынокто, анын ичинде банктык кызмат көрсөтүү рыногунда дагы өзүнө татаал, көп компоненттүү системаны камтый тургандыгын белгилеп кетүү керек. Банктардагы атаандаштык темасын изилдөөчүлөр өздөрүнүн аныктамаларында бардык компоненттердин өз ара байланышын, системанын бардык курамынын жана структурасынын маңызын ачып бербеген көбүнчө системанын компоненттеринин бири экендигин айтып келишүүдө. Автор банктын атаандаштыкты изилдөөдө комплекстүү илимий мамилени колдонуу керек деп эсептейт, анткени банктардагы атаандаштык татаал механизм болуп эсептелгендиктен, ал жерде анын максаты жана маселелери, функциялары, субъектилери сөссүз аныкталышы керек. Банктардагы атаандаштыктын максаты болуп банктык кызмат көрсөтүү рыногундагы керектөөчүлөрдүн укугун коргоого жана өлкөнүн банк системасынын туруктуулугуна көмөк көрсөтүү болуп эсептелинет.

Экинчи бапта “Кыргыз Республикасынын банктарындагы атаандаштыктын заманбап абалынын диагностикасы” деп аталып, анда тарыхый ретроспективадагы ата-мекендик банк секторунун өнүгүүсү талданды, көзкарандысыздык жарыялангандан баштап жана Кыргыз Республикасынын рынок мамилелерине өтүү мезгилин камтыган банктык атаандаштыктын өнүгүү баскычтары шарттуу бөлүндү, мында атаандаштыктын тиешелүү мүнөздөмөлөрү берилген.

Банктык статистика маалыматтарын талдоонун негизинде, банк рыногундагы атаандаштыкка, чет өлкөлүк капиталдын катышы бар банктардын Кыргыз Республикасынын банктык атаандаштыгына тийгизген таасирине баа берилди, банктык атаандаштык менен көрсөтүлгөн кызматтардын сапатынын өз ара байланышына көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн предмети катары улуттук банк чөйрөсүндөгү, тагыраагы Кыргыз Республикасынын аймагындагы ата-мекендик, аралаш жана чет өлкөлүк банктардын ортосундагы банк атаандаштыгынын өнүгүү процесси болуп саналат.

Изилдөөнүн объектиси катары ата-мекендик банктык институттун ичиндеги атаандаштыктын учурдагы практикасы, ошондой эле чет өлкөлүк капиталдарды колдонуу менен кызмат өтөгөн банктардын ортосундагы атаандаштык каралды.

Изилдөө процессинде анализ жана синтез, индукция жана дедукция, системдүүлүк жана комплекстүүлүк сыяктуу жалпы илимий ыкмалар колдонулду. Мындан сырткары, диссертациялык изилдөөнүн жаңы жоболорун негиздөө үчүн тарыхый жана логикалык мамилелер, ошондой эле талдоонун конкреттүү методикалык ыкмалары жана көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык усулдары колдонулду.

Банктык атаандаштыктын максаты - өлкөнүн банк системасынын туруктуулугуна көмөк көрсөтүү. 2018-жылдын аягына карата Кыргыз Республикасынын аймагында 25 коммерциялык банк, 321 филиал, 885 сактык кассасы жана 154 көчмө кассалар иштеген. Учурдагы иштеп жаткан коммерциялык банктардын ичинен 18 банк чет өлкөлүк капитал менен иштеген, чет өлкөлүк капиталдын үлүшү банк системасындагы жалпы уставдык капиталдын 47,3 пайызын түзгөн.

2.1-сүрөттө көрүнүп тургандай, 2018-жылдын аягына карата банк секторундагы активдердин суммасы 222,0 млрд.сомго жеткен, банктардын активдеринин негизги

бөлүгү кредитке туура келген жана ал жалпы активдин 57,6 пайызын түзгөн. 2018-жылы банктардын жалпы кредиттик портфели 127,9 млрд.сомду түзгөн, бул көрсөткүч

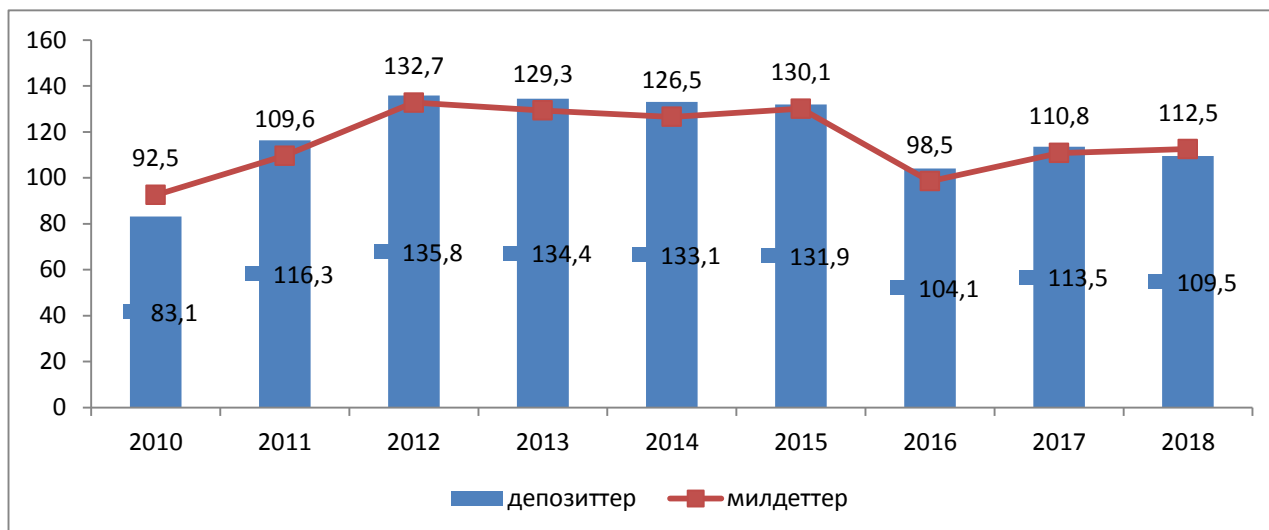
Сүрөт 2.1. –Кыргызстандагы коммерциялык банктар боюнча кредиттик портфелдин жана активдердин өсүү динамикасы.

Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>]

2014-жылга салыштырмалуу 162,3 пайызга өскөн. Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын статистикасы боюнча 2018-жылдын аягына карата кыргызстандыктар банктарда депозитке 133,1 млрд.сомго жакын акча каражаттарын сакташкан [<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>]. Өлкө боюнча банктардын арасынан активдердин чоңдугу боюнча биринчи орунда Оптима Банк турган. Бул финансылык мекемеде 21 млрд. 998 млн сом салым сакталууда (бардык банктардын депозиттеринин жалпы көлөмүнүн 16,5 пайызы). Экинчи жана үчүнчү орунга Кыргыз Инвестициялык-Кредит Банкы жана Демир Банк туура келген. Бул банктарда 18 млрд. 465 млн.сом (14,5%) жана 16 млрд. 47 млн. сом (12,6%) сакталууда. 2.1. сүрөттөн көрүнүп тургандай, жалпысынан активдердин жана кредиттик портфелдин өсүү тенденциясы байкалууда жана бул ишкерлердин, чакан жана орто бизнестин өкүлдөрүнүн, үй чарбаларынын насыя ресурстарына болгон жогорку суроо-талабын тастыктайт.

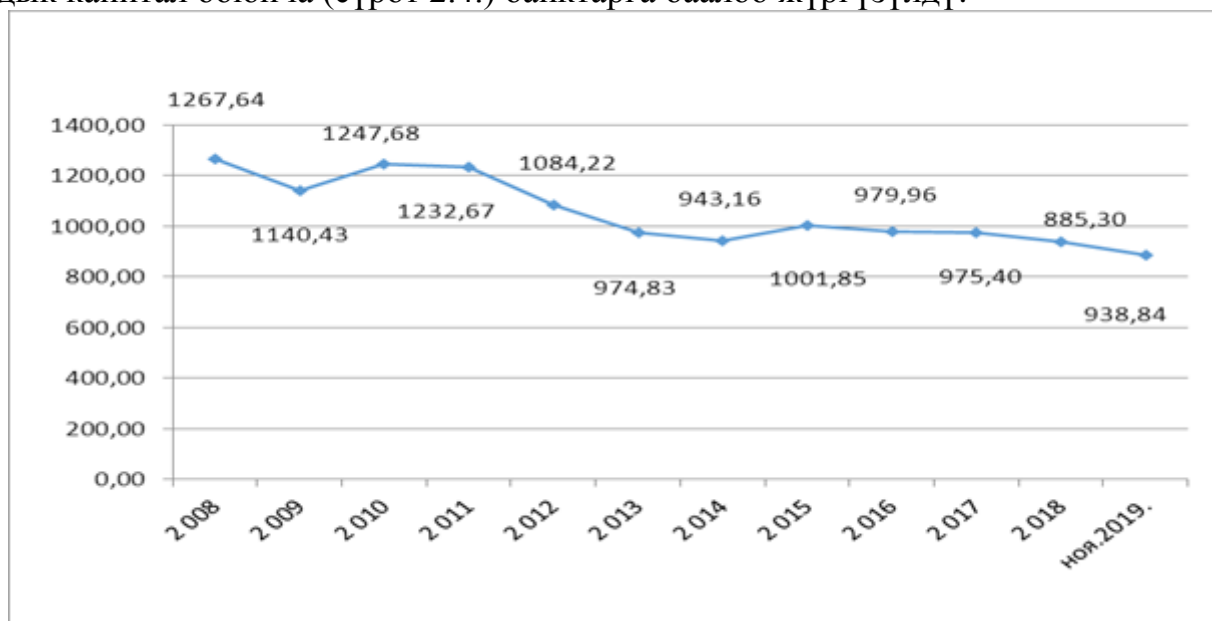
Банктык атаандаштык кредиттик ресурстарды ыңгайлуу жайгаштыруу менен гана чектелип калбастан, субъектилерде убактылуу бош жаткан акча каражаттарын эң бир ыңгайлуу шарттар менен өзүнө тартуу стратегиясын иштеп чыгат. 2010-2018-жылдарга карата банктардагы депозитке болгон суроо-талапты талдоо менен, каралып жаткан мөөнөттө биринчиден, саясий жана экономикалык туруксуздукка алып келген өлкөдөгү саясий кырдаалдын морттугу, экинчиден ЕАЭС курамына Кыргызстандын өнөктөш өлкө катары кириши, ал жерде капитал рыногундагы “оюндун жаңы жоболорунун” кириши бул көрсөткүчкө өзүнүн таасир тийгизбей койгон жок.

Калыптанган кырдаалга карабастан, Кыргызстандагы банктардын депозиттик базасы ишенимдүү өсүп жатат, 2014-2018-жылдар аралыгында өсүү темпи 161,3 пайызды түзгөн. Узак мөөнөттүү салымдардын (Кыргызстанда ал 1 жылдан ашык) жана кыска мөөнөттүү салымдардын көлөмүнүн өсүп жаткандыгы байкалууда, алардын салыштырмалуу салмагы 11,7 пайызды жана 26,0 пайызды түзгөн. Депозиттик портфелдин негизги үлүшүн салымдарды тезинен кайра талап кылынган эсептер түздү.

Сүрөт 2.2. - Кыргызстандын коммерциялык банктарындагы милдеттенмелердин жана депозиттердин өсүү темпи. Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү. [<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>]

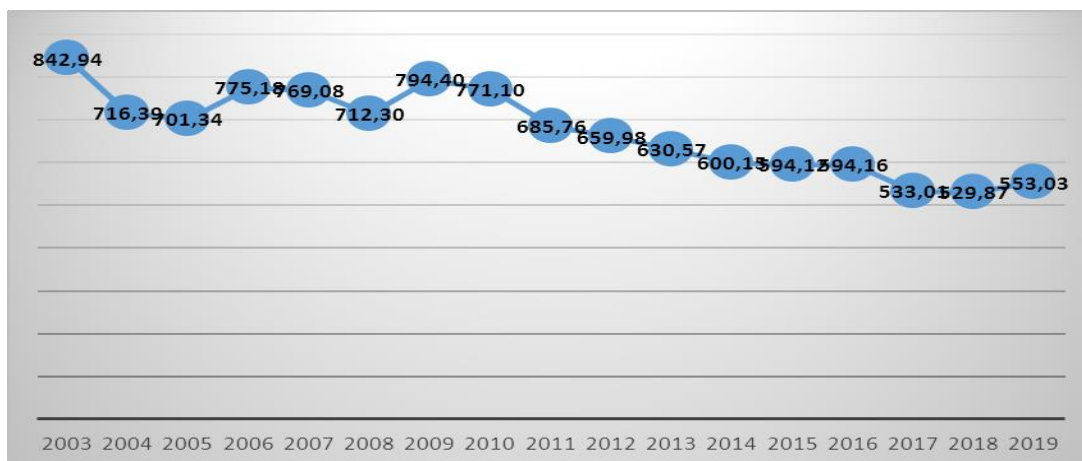
Банк чөйрөсүндөгү атаандаштыктын абалын, өнүгүүсүн жана өркүндөөсүн баалоо үчүн ата-мекендик банктардын атаандаштыгын баалоого ыңгайлуу болгон бир канча коэффициенттердин жана индекстердин тайпасы кеңири каралды жана окулуп үйрөнүлдү, анын негизинде активдердин өлчөмү боюнча 2008-2018-жылдарга карата депозиттик портфель боюнча (сүрөт 2.3.) жана 2003-2019-жылдарга карата төлөнгөн уставдык капитал боюнча (сүрөт 2.4.) банктарга баалоо жүргүзүлдү.

Сүрөт 2.3. - Депозиттик портфелдер боюнча банктардын Херфиндал-Хиршман индекси. Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү. [<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>]

2008-2019-жылдар аралыгында Херфиндаль-Хиршман индексин эсептөө ири банктардагы активдердин концентрациялануусунун байкалаарлык төмөндөшүнүн динамикасын ачык айкын көрсөттү, бул банк тармагында атаандаштыктын белгилүү деңгээлде өсүшүн аныктайт.

2.5.-сүрөттөн аталган көрсөткүч боюнча жана Кыргызстанда атаандаштыктын өнүгүп жаткандыгы жөнүндө жыйынтык чыгарууга болот. Кыскача айтканда, индекстердин натыйжалары банк секторунун орточо концентрацияланган мүнөзүн

Сүрөт 2.4. - Төлөнгөн уставдык капитал боюнча банктардын Херфиндал-Хиршман индекси (119-144, Кыргыз Республикасынын аймагында иштеп жаткан 24(25) коммерциялык банктын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелип чыкты).

көрсөтөт деп белгилөөгө болот. Либералдык экономикалык теорияга ылайык, рыноктук күчтөр пайыздык чендерди бизнестин керектүү деңгээлине чейин төмөндөтүшү керек. Автор банк секторунда атаандаштык күч алган шартта көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык ыкманы колдонуп, жакынкы келечекте пайыздык чендин наркынын болжолдуу эсептөөсүн жасады. Алдыңкы 5 жылдык мөөнөткө божомолдоого карата Херфиндал-Хиршмандын индексинин абалын жана анын арткы динамикасын Excel функциясынын жардамында аныктоого болот:

$$y = -17,194x + 829,06$$

Андан ары EViews программасынын жардамында (бул программа Кыргызстандагы коммерциялык банктары тарабынан берилип жаткан кредиттер боюнча пайыздык ченди божомолдоого дал келет) ИИ индекси менен кредиттик чендин өз ара байланышы аныкталды (табл.2.1.):

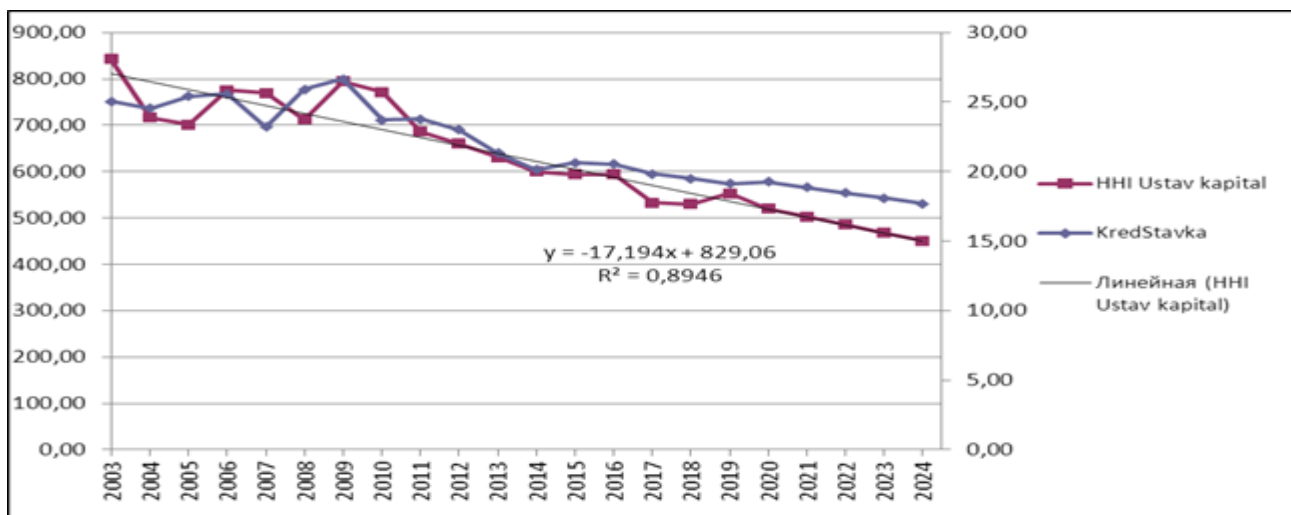
$$KRED_STAVKA = 0,02299 HHI_USTAV_KAPITAL + 7,317$$

Таблица 2.1. - Херфиндал-Хиршмандын индекси менен кредиттик ставканын өз ара байланышынын эконометрикалык талдоонун жыйынтыктары.

Dependent Variable: KRED_STAVKA				
Method: Least Squares				
Date: 01/27/20 Time: 03:58				
Sample: 2003 2019				
Included observations: 17				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
HHI_USTAV_KAPITAL	0.022993	0.003071	7.487291	0.0000
C	7.317681	2.090971	3.499657	0.0032
R-squared	0.788909	Mean dependent var		22.82222
Adjusted R-squared	0.774837	S.D. dependent var		2.518731
S.E. of regression	1.195173	Akaike info criterion		3.304590
Sum squared resid	21.42657	Schwarz criterion		3.402615
Log likelihood	-26.08901	F-statistic		56.05952
Durbin-Watson stat	2.081740	Prob(F-statistic)		0.000002

Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү. (<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>)

Алынган маалыматтардын негизинде 2024-жылга чейинки мөөнөттөгү банктардагы атаандаштыктын деңгээлинен көз каранды болгон кредиттер боюнча пайыздык чендерин божомолдоого болот.

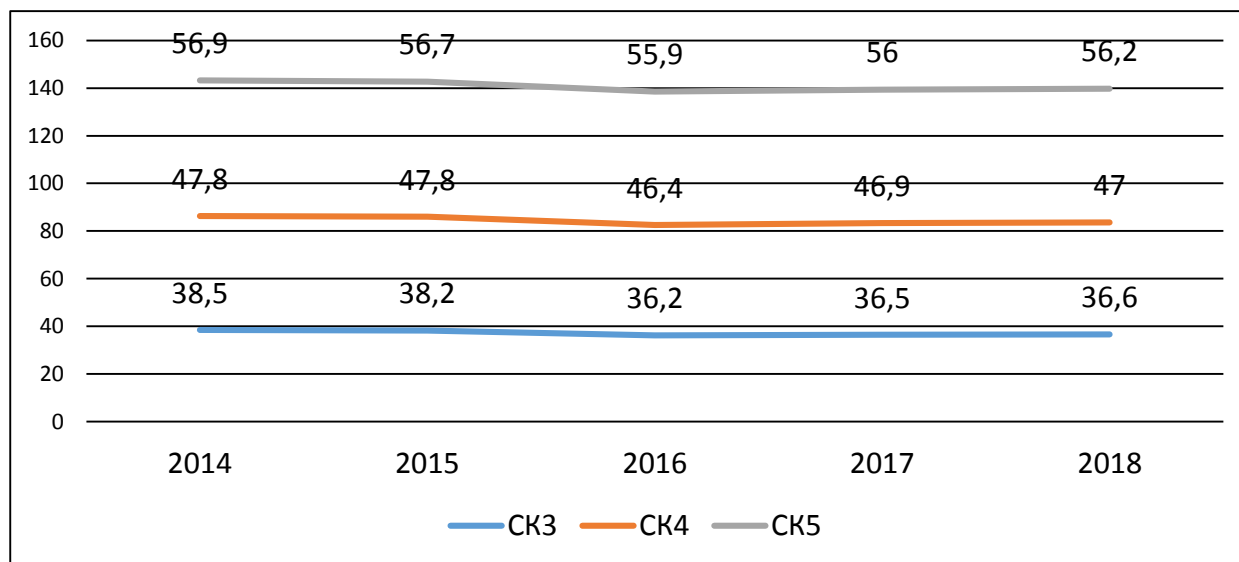

Сүрөт 2.7. - Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарындагы кредиттик ставканын деңгээлин божомолдоо жана иш жүзүндөгү мааниси.

Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү. (<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>)

2.1-таблицанын талдоосу көрсөтүп тургандай, коммерциялык банктардагы кредиттердин пайыздык чени келечекте жылына 0,6 пайыздан азайып жана 2024-жылга карата 17,68 пайызга чейин түшөт. Кредиттер боюнча пайыздык чендин төмөндөө динамикасын көрсөтүп турса дагы, бирок жакынкы келечекте ал пайыздык чен азырынча жогору боюнча калууда. Андыктан, республиканын экономикасынын өсүүсүн тездетүү максатында атаандаштыкты өнүктүрүү чөйрөсүндө бир топ чечкиндүү кадамдарды кабыл алышыбыз керек.

Баалоонун төмөнкүдөй шкааларын (индекс $ИН \leq 1000$ – төмөнкү концентрация, $1000 < ИН \leq 1800$ мелүүн концентрация, $ИН > 1800$ – жогорку концентрация) көңүлгө алуу менен, рыноктогу эң ири оюнчулардын үлүштүк катышуусун мүнөздөөчү (CR) концентрация индекс-көрсөткүчтүн, концентрациялоонун үчтүк, төрт жана беш

Сүрөт 2.6. – Концентрациялоонун үч, төрт жана беш үлүштүү индексирдин динамикасы. Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү.

[<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>]

үлүштүк индекстеринин жардамында автор тарабынан атаандаштыкты баалоо жүзөгө ашырылды. Концентрациялоонун индекстерин колдонуу менен (сүрөт 2.6) банктардагы атаандаштыкты баалоодогу талдоо көрсөткөндөй, Кыргызстандын банк рыногунда

ААК «Оптим Банк», ЖАК «ДКИБ», ЖАК «КИКБ» сыяктуу лидерлер бар экендиги белгилүү болду.

Рыноктогу күчтөрдү объективдүү бөлүштүрүү үчүн рынокту концентрациялоонун сапаттуу жаңы көрсөткүчү – рынокту диссипациялоонун коэффициенти (КДР) колдонулду, анын жардамында банктардын үлүштөрү эсептелинет [Скорлупина, Ю.О. Россия банктык рыногунда банк аралык атаандаштыкты баалоо ыкмалары жөнүндө. Каржы аналитикасы: өөйгөйлөр жана чечимдер. 2015 № 5 (239). – С.53 – 62].

$$КДР = \frac{(\prod_{i=1}^n x_i)^{1/n}}{\frac{1}{n} \times \sum_{i=1}^n x_i}, \quad (1)$$

Бул жерде: x_i –рыноктун үлүшү же i банктын көрсөткүчтөрүнүн абсолюттук чоңдугу;

n – рыноктогу банктардын саны.

Бул коэффициент төмөнкүдөй аныкталат: КДР=1 – абдан төмөн концентрация (абсолюттук түрдө бирдей үлүштөр/банк секторундагы банктардын активдеринин чоңдугу); $0,8 \leq КДР < 1$ - төмөн концентрация, $0,5 \leq КДР < 0,8$ –орто концентрация, $0,2 \leq КДР < 0,5$ –жогорку концентрация, $КДР < 0,2$ –абдан жогорку концентрация. 2018-

Таблица 2.2. – 2018-жылга карата Кыргыз Республикасындагы банктык продуктуларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жылдыруу рыногундагы ири банктардын атаандаштыгынын интенсивдүүлүгүнүн деңгээлин талдоо.

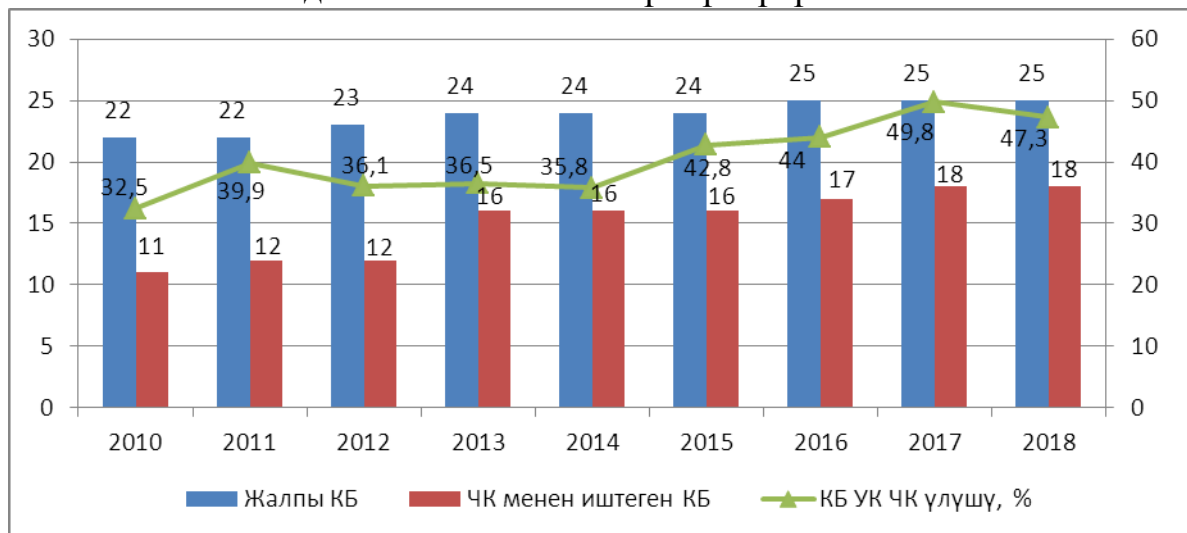
Көрсөткүчтүн аталышы	2018		
	CR5	Беш ири банктын үлүшү,	% менен
Кредит боюнча	67,03	ОАО «Оптим Банк»	18,20
		ОАО «Айыл Банк»	17,39
		ОАО «РСК Банк»	10,76
		ЗАО «Кыргызский Инвестиционно-Кредитный Банк» (КИКБ)	10,34
		ЗАО «Демир Кыргыз Интернэшнл Банк»	7,92
Депозит боюнча	65,7	1. ОАО «Оптим Банк»	18,2
		2. ЗАО «ДКИБ»	12,8
		3. ОАО «РСК банк»	12,2
		4. ЗАО «КИКБ»	11,5
		5.ОАО «Росинбанк»	11,0
Жалпы активдер боюнча	66,2	ОАО «Оптим Банк»	16,25
		ОАО «Айыл Банк»	15,13
		ОАО «РСК Банк»	10,62
		ЗАО «Кыргызский Инвестиционно-Кредитный Банк» (КИКБ)	13,86
		ЗАО «Демир Кыргыз Интернэшнл Банк»	10,34

Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү.

[<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>]

жылдын 31-декабрына карата Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын маалыматтарынын, Кыргызстандагы коммерциялык банктардын финансылык отчетторунун негизинде банк рыногунун диссипация коэффициенти эсептелди. Ал 0,5 барабар болду, бул деген рыноктогу жогорку концентрацияны, демек атаандаштыктын төмөндүгүн маалымдайт [<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>].

2.2.таблицанын маалыматтарынан көрүнүп тургандай, 2018-жылдын аягына карата беш ири банктын үлүшү кредиттер боюнча 67,03 %, депозиттер боюнча – 65,7%, жалпы активдер боюнча 66,2 пайызды түзгөн. Биз мурда белгилеп кеткендей, банктык кызмат көрсөтүү рыногундагы көпчүлүк үлүш 5 банкка туура келген. Концентрациялоонун 45 пайыздан 70 пайызга чейинки деңгээли орточо концентрацияланган рынокту түшүндүрөт, бул деген атаандаштардын күчтөрүнүн тең эмес экендигин маалымдайт. Бул факт, өз кезегинде банктардагы атаандаштыктын интенсивдүүлүгүн төмөндөтөт, ошондой эле сүйлөшүү жолу менен рыноктогу монополияны жана атаандаштыкты чектөөгө мүмкүнчүлүк ачат.

Сүрөт 2.7. – Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктардын ишмердүүлүгүнүн уставдык капиталынын жалпы суммасында чет өлкөлүк капиталдын катышуусу. Булак: КРУБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү.
<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=136&lang=RUS>

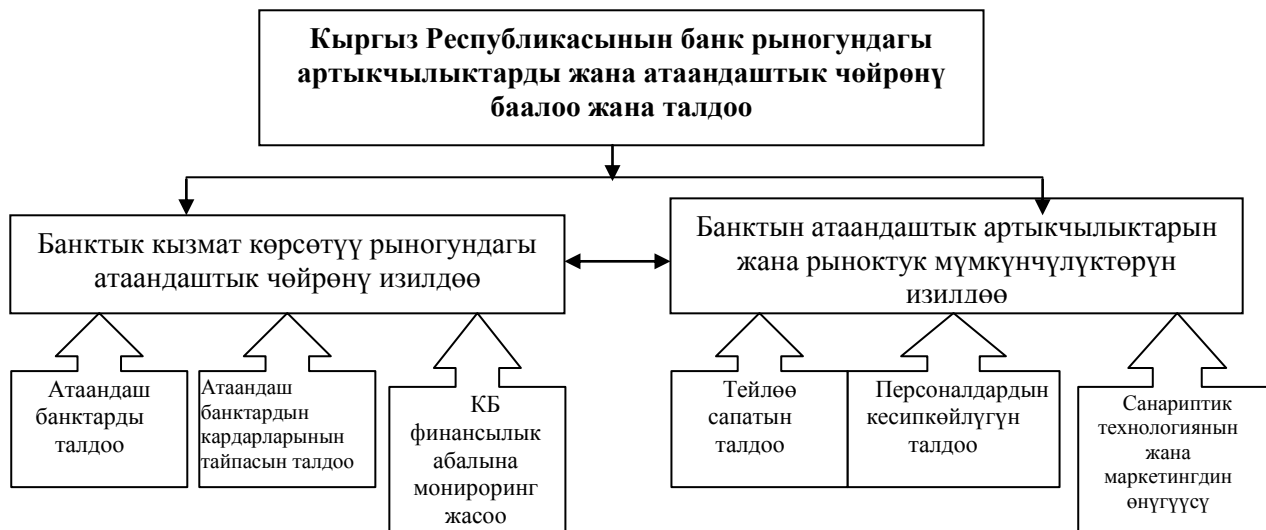
2.7.-сүрөттөн көрүнүп тургандай, коммерциялык банктардын өздөрүнүн капиталдарынын синхрондуу өсүүсү байкалууда, андан кийин коммерциялык банктардын уставдык капиталынын жалпы суммасындагы чет өлкөлүк капиталдын катышуусу менен ишмердүүлүктөрүн уюштуруп жаткандыгын көрүүгө болот.

Автордун айтымында, атаандаштыктын күчөшүнө чет элдик капиталдын катышуу фактору таасир этет. Автор тарабынан Кыргыз Республикасындагы банк секторундагы чет өлкөлүк капиталдын катышуусуна SWOT-талдоо жүргүзгөн. Талдоонун жыйынтыктары ата-мекендик банк институнун бир канча потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрү бар экендигин аныктады жана улуттук рынокко чет өлкөлүк банктардын акырындык менен кирүүсүн кылдаттык менен пландаштыруу зарылдыгын көрсөттү. Ошол эле учурда чет өлкөлүк банктар менен атаандаштыктын өсүүсү анча жакшы эмес көрүнүш, анткени ал жогорку тобокелчиликтүү карыздардын портфелинин кеңейүүсүнө түрткү болушу мүмкүн.

Катаал атаандаштыкта жергиликтүү банктар үчүн олуттуу тобокелчиликтер бар. Операциялар боюнча кирешенин төмөндөшү алардын капиталдык базасын кеңейтүүгө кыйынчылык жаратат, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө алардын базасы ансыз деле алсыз. Бул улуттук каржы системасына терс натыйжасын тийгизиши мүмкүн [Капиталды өлчөөнүн жана капиталдык стандарттардын эл аралык жакындашуусу: Такталган алкактык ыкмалар // Эл аралык эсептешүүлөр банкы. – 2004. – С. 7].

Каржылык кризистин өзгөрүлмө шарттарында банктык кызмат көрсөтүүнүн сапатына жана алардын атаандаштык жөндөмдүүлүккө көнүшүү саясатына өзгөчө орун

берилет, анткени алардын деңгээлин жогорулатуу жана банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн ассортиментин жакшыртуу региондун жана жалпы республиканын өнүгүүсүнүн катарлизатору катарында кызмат өтөйт. Кризистик шарттарда эл аралык стандарттарга чейин кардарларды тейлөөнүн сапатын жакшыртуу мүмкүнчүлүктөр бар экендигин талдоо көрсөттү [Банк иши. Окуу китеби/ Под ред. Г.Г. Коробова тарабынан ред. – М.: Экономистъ, 2003. – 751 с.]. Салтту түрдө банк маркетингинде банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатын жана атаандаштык жөндөмдүүлүктүн деңгээлин камсыз кылуучу баалоонун, талдоонун жана изилдөөнүн факторлорунун бири-бири менен өз ара байланышкан жана бири-бири менен таасир эткен 5 тайпасын бөлүп кароого болот. Аларды негизинен экиге ички жана тышкы факторлор деп бөлүүгө болот.

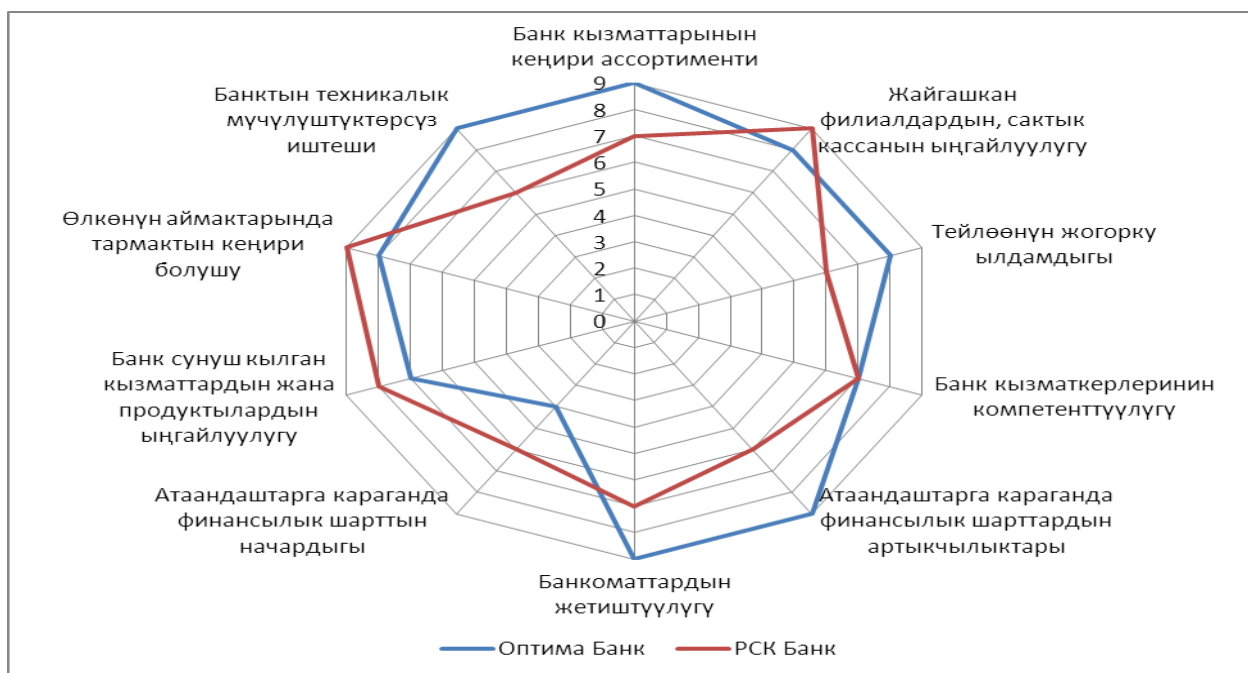

Сүрөт 2.8. – Кыргызстандагы банктык кызмат көрсөтүү рыногундагы атаандаштык артыкчылыктарды жана атаандаштык чөйрөнү изилдөөнүн структурасы [автор тарабынан түзүлдү]

Изилдөөнүн ишемдүүлүгү үчүн Оптима Банк жана РСК Банктын кардарларынын жана кардарлары эмес жарандардан анонимдүү сурамжылоо жүргүзүлдү, ага 145 респондент катышты, алардын көпчүлүгү Бишкек (сурамжылоого катышкандардын 45%) жана Ош шаарынын (сурамжылоого катышкандардын 55%) өкүлдөрү. Аталган банктар калктын арасында оң репутацияга ээ. Оптима Банк банк рыногундагы алдыңкы позицияга ээ болгон чет өлкөлүк банк болуп эсептелинет, РСК Банк –социалдык банк катары алдыңкы позицияга ээ болгон ата-мекендик банк. 2.12-сүрөттө көрүнүп тургандай ар бир банктын өзүнчө артыкчылыктары бар. Сурамжылоо 9 баллдык шкалада жүргүзүлдү. Эң төмөнкү балл -1, эң жогорку -10 балл.

Банктардагы тейлөөнүн деңгээлин аныктоодо кардарлар тарабынан кабыл алуу сын-пикири колдонулду. Банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн деңгээлин аныктоодо ар бир банктын брендин керектөөчүлөр тарабынан кабыл алуу критерийлери колдонулган. 2.9-сүрөттө көрүнүп тургандай, бул банктардын ар биринин өткөн жылдардагы “топтолгон” артыкчылыктары бар. Каралып жаткан критерийлер негизинен керектөөчүнүн белгилүү бир ассоциацияларынын жана күтүлүүчү натыйжаларынын калыптанышы менен байланышкан.

Автордун айтымында, Кыргызстандын банктары үчүн инновациялык механизмдерди издөө жана өркүндөтүү, алдыңкы технологияларды колдонуу абдан зарыл, бул өз кезегинде атаандаштык жөндөмдүүлүктү жогорку деңгээлде колдоого жана кызмат көрсөтүүнүн жаңы түрлөрүн киргизүүгө көмөк көрсөтөт.

Сүрөт 2.9. – Керектөөчүлөр тарабынан Оптима Банк жана РСК Банктын продуктуларын жана кызмат көрсөтүүлөрүн кабыл алуунун критерийлери [материалдар боюнча менчик изилдөөнүн негизинде иштелип чыкты]

Үчүнчү бап “Банктык атаандаштыкты күчөтүү көйгөйлөрү жана аларды чечүүнүн концептуалдык аспектилери” деп аталып, Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун негизги багыттары, ошондой эле банктардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн фактору катары технологиялык инновациялар каралган. Изилдөөнүн натыйжалары улуттук банктык атаандаштыкты өнүктүрүүдө көйгөйлөр бар экендигин көрсөттү: Биринчи көйгөй – автордун ою боюнча, бул - финансылык отчеттуулукту түзүү көйгөйү, анын сапаты рыноктун катышуучарына атаандаштыктын деңгээлин баалоого, банк системасын талдоого мүмкүндүк берет. Андыктан, талдоонун жана баалоонун биринчи булагы болуп коммерциялык банктардын финансылык отчеттуулугу эсептелинет [Борисова, С.Н. "Блокчейн" технологиясынын коопсуздугун жана аны колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө // XXI кылым: өткөн мезгилдин натыйжалары жана азыркы көйгөйлөр плюс. 2017. № 5-6 (39-40). 148-154-б.). Ошол себептүү Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы жөнгө салуучу орган катары, коммерциялык банктаргы финансылык отчеттуулукту бирдиктүү формага келтирип жана ал талапты тынымсыз көзөмөлгө алып туруусу керек ["Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. №59, 29-июль, 1997-ж.].

Экинчи көйгөй, автордун көз карашы боюнча, банк тутумун тиешелүү инфраструктура менен камсыз кылуу: Улуттук банктын базасында илимий-маалымат борборун түзүү; илимий маалыматтык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу, ошондой эле маалыматтык мейкиндиктин алкагында толук жана жеткиликтүү маалыматтарды алуу [А. Ф. Крюков, И. Г. Егорьев. Финансылык көрсөткүчтөрдү колдонуу менен коммерциялык уюмдардын кризистик абалын божомолдоонун методдорун талдоо. Россиядагы жана чет өлкөлөрдөгү менеджмент. – 2012. – № 2. – <http://www.dis.ru/manag/arhiv/>.].

Үчүнчү көйгөй - банктардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүдөгү автор рейтингдик камсыз кылуунун жоктугунан көрөт, анткени ал банктардын атаандаштыгын өнүктүрүүдө жана банктардын ишмердүүлүгүн маалыматтык-

аналитикалык камсыз кылууда чоң ролду ойнойт [Бейшеналы, Н. Кооперативдик банктар Кыргыз Республикасынын банк секторундагы тышкы жана ички капиталдын тең салмактуулук фактору катары http://www.bankir.kg/ruhome/general_bankiram/analiz/swot11/swot2]. Ошондуктан республикада банктардын финансылык абалын окуп үйрөнүүчү эл аралык рейтинг агенттигинин өкүлчүлүгүн ачуу зарыл.

Төртүнчү маселени чечүү эки тараптын кызыкчылыгына жооп бере турган тартылган ресурстар боюнча шарттардын жана кирешелердин алгылыктуу деңгээлин табуу жолу менен калктын акча топтоосун натыйжалуу башкарууга байланыштуу.

Автордун айтымында, кардарларды тейлөө сапаты дайыма бааланып, текшерилип турушу керек, мисалы, “сырдуу сатып алуучу” же “текшерүү катары сатып алуу” ыкмаларынын жардамы менен. Баалоонун жыйынтыктары банктын кызматкерлерин жана жетекчилерин сыйлоо системасына таасирин тийгизиши мүмкүн.

Кыргызстандагы банктардын ушул этаптагы өнүгүүсүнүн мүнөздүү белгиси болуп бизнести уюштуруунун жаңы формасын киргизүүгө умтулуу эсептелинүүдө. Заманбап экономикалык шарт коммерциялык банктардагы кызмат көрсөтүүнүн сапатын эң жогорку деңгээлге жеткирүүнү, жаңы каржы инструменттерин жана кызмат көрсөтүүнүн жаңы пакеттерин, каржы рыногунда иштөөнүн инновациялык ыкмаларын киргизүүнү талап кылууда.

Автор белгилегендей, Улуттук банк банктар аралык атаандаштыкты күчөтүүгө, банк тутумунун туруктуулугун чыңдоого көмөктөшкөн көптөгөн аныкталган көйгөйлөрдү чечүүнү башташы керек, бул төмөнкүлөрдү талап кылат:

- ❖ коммерциялык банктардын финансылык отчеттуулук формаларын унификациялоо;

- ❖ Улуттук банктын базасында илимий маалымат борборун түзүү, анын негизги милдеттери төмөнкүлөр болушу керек: илимий изилдөөлөрдү уюштуруу, жаңы банк шаймандарын, технологияларын ж.б. киргизүү үчүн зарыл болгон методикалык жана консультациялык материалдарды иштеп чыгуу боюнча иш-чараларды координациялоо;

- ❖ банктарга тейлөөнүн жана продуктылардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана бизнес процесстердин сапатын жогорулатууга мүмкүнчүлүк берип, банк ишин стандартташтыруу боюнча ишти баштоо;

- ❖ ДБКК(дистанттык банктык кызмат көрсөтүү) форматында операцияларды жүргүзүү үчүн коопсуздук тутумун иштеп чыгуу жана киргизүү, анткени коопсуздук чаралары коммерциялык банктардын масштабында эмес, бүткүл өлкө боюнча, банк секторун, ошондой эле банктык эмес финансылык уюмдар секторун да камтышы керек.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

Жүргүзүлгөн изилдөө төмөнкүдөй жыйынтарды чыгарууга мүмкүнчүлүк берет.

1. Атаандаштык - бул өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө, чектерине, катышуучуларына, кызмат көрсөтүүлөрүнө жана продукцияларына ээ болгон базар мамилелеринин өзгөчө формасы. Банктык атаандаштык экономиканын башка тармактарындагы атаандаштыктан айырмаланган, банктык-каржылык гана эмес, жалпы эле социалдык-экономикалык тутумдун туруктуулугуна салым кошкон, татаал жана көп компоненттүү тутум катары өзүнчө изилдөөгө, жалпылоого татыктуу болгон өзгөчө белгилери менен мүнөздөлөт.

2. Тарыхый ретроспективадагы ата-мекендик банк секторунун өнүгүүсүн талдоо СССРдин кулашынан жана Кыргызстандын рыноктук мамилелерге өтүүсүнөн баштап

банктардагы атаандаштыктын өнүгүү этаптарын шарттуу түрдө 5 этапка бөлүүгө мүмкүнчүлүк берди. Ошондой эле атаандаштыктын ар бир өнүгүү этабына ат берүүгө жана тиешелүү мүнөздөмөлөрдү берүүгө аракет жасалды. Банктардын атаандаштыгын *биринчи этабы 1991-1995-жылдар аралыгы* – бул этапта банк чөйрөсүндөгү рыноктук мамилелерди калыптандыруунун институционалдык негиздери, анын атаандаштык чөйрөсү иштелип чыккан жана эки деңгээлдүү ата-мекендик банк системасын калыптандыруу боюнча иштер аягына чыккан. Жогоруда аталган мүнөздөмөлөргө ылайык банктардагы атаандаштыктын алгачкы этабын банк секторундагы *монополисттик же өнүкпөгөн атаандаштык* этабы деп белгилөөгө болот.

Экинчи этап 1996-1997-жылдар аралыгы – бул аралыкта жүргүзүлгөн реформалык иш-чаралар өнүкпөгөн атаандаштык форма сыяктуу, *олигополиялык банк моделинин* пайда болушуна негиз болду. Ал жерде бир же бир канча банктык субъектилер банк рыногунда маанилүү абалдарды ээлешкен.

Үчүнчү этап 1998-2000-жылдар – бул этаптагы кырдаал каржы рыногунда, тагыраагы кредит рыногунда өздөрүнүн ишмердүүлүктөрүн активтештирүүгө багыт алган банктык эмес каржы-кредиттик мекемелердин орду олуттуу күчөшү менен мүнөздөлөт. Банктык эмес каржы-кредиттик мекемелердин ата-мекендик каржы рыногунда коммерциялык банктар менен атаандаштык күрөшүүгө кириши Кыргызстандын каржы-кредиттик рыногундагы *баа-тармактар аралык атаандаштыктын* даана пайда болушунун себеби болуп калды.

Төртүнчү этап 2001-2010-жылдар аралыгы – бул этапта, салыштырмалуу узак мөөнөттө ата-мекендик банк бизнесиндеги кырдаалды калыбына келтирүү менен коштолду жана бул этапка *банктардын атаандаштыгынын өнүккөн формасы* мүнөздүү болду.

Бешинчи этап 2011-жылдан бүгүнкү күнгө чейинки аралык – банк ишмердүүлүгүндөгү учурдагы этап *тармактар ичиндеги баа эмес банктык атаандаштыктын өнүгүүсү* менен мүнөздөлөт, бул жерде баа эмес атаандаштыктын негизги артыкчылыктары катары банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты, башкача айтканда ассортимент боюнча атаандаштык, кардарларды компетенттүү тейлөө деңгээли, банктын жайгашуусу, рынокту ээлөө деңгээли, филиалдык тармактардын өнүгүүсү, рынокту диверсификациялоонун деңгээли, жарнамалык ишмердүүлүк, сатууну стимулдаштыруу жана башкалар кызмат өтөйт.

Демек, банктардын атаандаштыгынын өнүгүү этаптарын шарттуу бөлүү менен биргеликте, анын өнүгүүсү жана өркүндөшү улуттук экономиканын жана анын тармактарынын өнүгүүсү, макроэкономикалык жана каржы туруктуулуктун абалы, ата-мекендик банк секторунун эффективдүү кызматташуусунун абалы, банкты көзөмөлдөөнүн механизмдеринин жана инструменттеринин өркүндөшү, коммерциялык банктардын экономикалык нормативдерди жана банктык мыйзамдарды сактоосу, насыялоонун субъектилеринин рыноктун жаңы механизмдерине ийгиликтүү адаптацияланышы, калктын төлөө жөндөмдүүлүгүнүн абалы жана башка факторлор менен тыгыз байланышкан деп ишенимдүү айтууга болот.

3. Атаандаштык күрөшүүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөө процессинде банктардын өздөрүнүн атаандаштык артыкчылыгын бекемдөө жана колдоо стратегиясын иштеп чыгууга багытталган, коммерциялык банктардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин баалоо көйгөйү пайда болууда. Баалоонун кээ бир ыкмалары бири бирине карама-каршы келет, ал эми кээ бир ыкмаларды өзүнчө колдонууга туура келет. Андыктан, Кыргыз Республикасынын банк рыногунда көптөгөн банктар бар, аны менен

бирге алардын көпчүлүгү банк рыногунда маанилүү эмес үлүштү ээлейт жана анча чоң эмес рыноктук таасирге ээ деген бир жактуу тыянак чыгарууга болот.

4. Кредиттик портфелдер, депозиттер жана бүтүндөй активдер боюнча рынокту монополизациялоо деңгээлин чагылдырган, рынокту концентрациялоонун Херфиндал-Хиршмандын индексинин эсеби Кыргыз Республикасындагы жалпы банк рыногу орточо концентрациялангандыгын ачык көргөздү. Бул банктардын атаандаштыгынын жетишээрлик деңгээлде экендигин маалымдайт. Башка тараптан, банктык рыноктук диссипациялоо коэффициентинин эсеби 0,5ке барабар болду, бул рыноктогу жогорку концентрацияны, демек төмөн атаандаштыкты мүнөздөйт.

Концентрациялоонун CR3, CR4, CR5 индексинин колдонуу менен банктардагы атаандаштыкты талдоодо Кыргыз Республикасынын банк рыногунда монополиялык атаандаштык (кээ көрсөткүчтөрдө – алсыз олигополия) экендигин көрсөттү. 2024-жылга чейин атаандаштык деңгээлин көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоону колдонуу менен болжолдуу эсептөө мамлекеттин банктык атаандаштыктын өнүгүшүнө жөнгө салуучу таасиринин зарылдыгын көрсөттү.

5. Кыргыз Республикасынын банк рыногуна чет өлкөлүк капитал менен иштеп жаткан бир канча ири банктар өзүнүн таасирин тийгизүүдө. Улуттук банк системасынын чет өлкөлүк капиталдан көз карандуулугунун күчөшү, биринчиден, өлкөнүн экономикалык, саясий жана каржылык коопсуздугуна коркунуч алып келет; экинчиден, чет өлкөлүк банктар өзүнүн өлкөлөрүндөгү экономикалык стресстин кесепетин алып келет жана кабыл алган өлкөдө системалык тобокелчиликти жогорулайт; үчүнчүдөн, чет өлкөлүк банктардын санынын өсүүсү жергиликтүү банктардын каржылоо булактарын азайтышы мүмкүн. Себептери: чет өлкөлүк банктардын филиалдарынын ачылыш кесепети көп сандагы алсыз, кадыр баркы төмөн банктардын пайда болуусуна алып келиши мүмкүн.

6. Банк ишиндеги инновациялар - коммерциялык банктардын кирешелүү ишинин туруктуу жана узак мөөнөттүү өсүшүн камсыз кылган инновациялык технологиялардын биринчи агенттери болуп саналат. Жакынкы он жылдыктарда, банк секторунун санариптик өнүгүүсү аркылуу, банк мекемелеринин атаандаштык ишмердүүлүгүндө артыкчылыктарды бекемдөөгө багытталган, тиешелүү санариптик башкарууну талап кылган ДБKK тездетилет, банктык атаандаштыктын өнүгүүсүнө негиз түзөт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Кыргыз Республикасында банктардын саны өсүп, банктардын арасында атаандаштык күч алууда, банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн сызыктары абдан окшош, баа атаандаштыгы экинчи планга чыгып калды, баа эмес атаандаштыктын ролу өстү. Мындай кырдаалда банктардын атаандаштыгы кызмат көрсөтүүнүн сапатына көбүрөөк көңүл бөлүүдө. Кыргыз Республикасынын Банктар Союзу Улуттук банк менен биргеликте банктардагы кызмат көрсөтүүнүн сапатын жогорулатуу жана банктардагы атаандаштыкты өнүктүрүү максатында банктардын ишмердүүлүгүнүн сапатын стандарташтыруу боюнча иштерди башташы керек, өздөрүнүн кызмат көрсөтүүлөрүн стандартташтыруу боюнча өз алдынча ички документтерди иштеп чыгууга көмөк көрсөтөт.

2. Банктардын сапатынын интегралдык индексинин (кардарлардын жалпы канааттануусун чагылдырган) сунуш кылынган эсептөөсү, банктарга кызмат көрсөтүүлөрдүн, тейлөөнүн, башкаруунун жана башка көптөгөн сапаттарды көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет. Бул индекс банктагы тейлөө сапатынын индексинин орточо арифметикалык мааниси (тейлөө сапатына кардарлардын канааттануусу), банктын бизнес процесстеринин сапаты (бизнес-процесстердин сапатына кардарлардын канааттануусу)

жана банктын продуктуларынын сапаты (кардарлардын продукциянын сапатына канааттануусу) катары эсептелет.

3. Кредиттик бүтүмдөрдүн көлөмүнүн өсүшү алардын адекваттуу маалыматтык камсыздалышын, биринчи кезекте кредиттик тарыхтын бюросу аркылуу маалымдалышын талап кылат. Кредиттик ишмердүүлүктөгү маалыматтык асимметрия банктардын банкроттуулугуна жана системалуу тобокелчиликтерге алып келиши мүмкүн. Кыргызстанда “Ишеним” кредиттик-маалыматтык бюронун ишмердүүлүгү жана анын коммерциялык банктар менен өз ара мамилеси 2014-жылдын 25-ноябрында кабыл алынган №160 “Кредиттик маалыматтарды алмашуу жөнүндөгү” мыйзамдын негизинде жөнгө салынат. Кредиттик бюронун маалыматтык базасына кирүүгө макулдугун бербеген, иштебеген насыя алуучулар банк үчүн коркунуч жаратат. Биздин көз караш боюнча, бул көйгөйдөн чыгуу үчүн Кыргыз Республикасынын “Кредиттик маалыматтарды алмашуу жөнүндөгү” мыйзамдын статьяларына өзгөртүүлөрдү киргизүү керек.

4. Азыркы учурда, үй чарбаларынын аманаттары банктык атаандаштыктын өнүгүшүнүн маанилүү фактору болуп саналат. Банктык аманаттар боюнча камсыздандырылган сумманын көбөйүшү ири аманатчылардын дагы, ошондой эле сомдук, чет өлкө валютасындагы депозиттердин ээлеринин дагы Кыргыз Республикасына болгон ишенимин жогорулатышы керек. Кепилденген компенсациянын көлөмүнүн көбөйүшү коммерциялык банктарга депозиттерди тартуу үчүн күчтүү түрткү берүүчү стимул болуп саналат, натыйжада банктардын ресурстук базасы кыйла көбөйөт. Мындан тышкары, кепилдик ишине жеке адамдардын депозиттери гана камсыздандыруу компенсациясына ээ болушат, ал эми юридикалык жактардын жана чакан ишканалардын депозиттери, жеке ишкерлер компенсацияга дуушар болушпайт. Ушуга байланыштуу, “Банктык аманаттарды (депозиттерди) коргоо жөнүндө” 07.05.2008-ж. №78 Кыргыз Республикасынын Мыйзамына жеке ишкерлердин депозиттерин кепилденген депозиттердин курамына киргизүү жөнүндө толуктоолорду киргизүү керек.

5. Бүгүнкү күндө Кыргызстандын банк тутумунун инфраструктурасынын, тагыраагы банк ишмердүүлүгүн илимий, технологиялык жана методикалык камсыз кылуу алсыз өнүгүп жаткандыгын айтууга болот. Мындай комплекстүү көйгөйдү чечүүнүн ыкмаларынын бири Улуттук банктын базасында *илимий-маалыматтык борборду* түзүү болуп эсептелинет. Мындай борбордун ишмердүүлүгүнүн негизги маселелери болуп: банк чөйрөсүндөгү теоретикалык жана колдонмо мүнөздөгү илимий иштелмелердин актуалдуу багыттарын аныктоо; банк чөйрөсүндөгү изилдөөлөрдү жүргүзүү боюнча арыздарды борбордун Интернет сайтына жайгаштыруу; жаңы технологияларды жана инструменттерди жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон методикалык жана кеңеш берүүчүлүк материалдарды иштеп чыгуу боюнча иштерди координациялоо, Интернет сайттын ишинин алкагында илимий талкууларды, форумдарды өткөрүү жана башкалар эсептелинет.

6. Санариптик трансформация процесси ар бир финансы-кредиттик мекеменин, банктын өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эске алган санариптик стратегияга негизделиш керек. Өлкөнүн банк кызматкерлеринин сабаттуулугун жогорулатуу максатында “Банк ишиндеги санариптик менеджменттин негиздери” курсун иштеп чыгуу керек. Улуттук санариптик трансформациялоонун рационалдуу стратегиясын жүзөгө ашыруу бүтүндөй банк секторунун натыйжалуулугун жогорулатууга жана өлкөнүн улуттук коопсуздугуна салым кошууга мүмкүндүк берет.

ДИССЕРТАЦИОННЫЙ ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕГИ

1. **Сеитова, Ж.Б.** Вопросы стратегии развития банковской конкуренции в Кыргызстане, [Текст] / Сеитова Ж.Б. // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, №12(95), 2016 Ч.П., -С.81-85
2. **Сеитова, Ж.Б.** Развитие банковской конкуренции в Кыргызстане с иностранным капиталом [Текст] / Сеитова Ж.Б.//Международная научно-практическая конференция «Тенденции Евразийской экономической интеграции: проблемы, реалии и перспективы», посвященная 20 летию факультета Бизнеса и менеджмента ОшГУ.//Вестник ОшГУ. – 2016.-№3. –С.61-66.
3. **Сеитова, Ж.Б.** Вопросы развития банковской конкуренции в Кыргызстане [Текст]/Сеитова Ж.Б.//Международная конференция молодых ученых: «Особенности развития инновационной экономики в условиях глобализации»//Вестник КЭУ. -2017. -№2(40). – С.204-211.
4. **Сеитова, Ж.Б.** Особенности и закономерности развития банковской конкуренции в Кыргызской Республике. [Текст]/Сеитова Ж.Б., Аламанова Ч.Б.//Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. -2017. Т. 17. № 2. С. 8-11.
5. **Сеитова Ж.Б.**, Факториальный анализ состояния банковской конкуренции в Кыргызской Республике: особенности, виды и уровни конкурентоспособности коммерческих банков. [Текст]/Сеитова Ж.Б.// Наука и инновационные технологии. 2017. № 4 (4). С. 25-28.
6. **Сеитова, Ж.Б.** Взаимосвязь банковской конкуренции и качества банковских услуг (РИНЦ), [Текст] / Аламанова Ч.Б., Сеитова Ж.Б. // Электронный научный журнал «Таврический научный обозреватель», 2017г. - № 1 (18) - С. 37-40
7. **Сеитова, Ж.Б.** Замедляющие факторы банковской конкуренции в Кыргызской Республике [Текст] / Сеитова Ж.Б.// Материалы научной конференции ОшТУ на тему «Региональная научно-техническая конференция молодых ученых, магистрантов и аспирантов», посвященные году «Развитие регионов КР», - г.Ош: ОшТУ, 2018. – С.40-42.
8. **Сеитова, Ж.Б.** SWOT-анализ присутствия иностранного капитала на банковском рынке Кыргызстана [Текст]/Сеитова Ж.Б. // Материалы научно-практической конференции «Проблемы науки, техники и технологий», посвященной 65-летию ученого и писателя М.С. Самиева. - 2018.- г.Ош: ОшТУ. -С. 219-224.
9. **Сеитова, Ж.Б.** Учебное пособие по дисциплине «Банковский маркетинг» для студентов специальности «Финансы и кредит» очной и заочной форм обучения [Текст]/Сеитова Ж.Б., Кулуева Ч.Р.// - г.Ош: ОшГУ, -2018 г. - 117 стр.
10. **Сеитова, Ж.Б.** Исследование деятельности региональных коммерческих банков в условиях сильнейшей конкуренции. /[Текст] / Сеитова Ж.Б.//Материалы II Региональной научно-технической конференции молодых ученых, магистрантов и аспирантов, посвященная “Году развития регионов и цифровизации в Кыргызской Республике”. -2018. –г.Ош: ОшТУ. –С. 132-133.
11. **Сеитова, Ж.Б.** Факториальный анализ состояния банковской конкуренции в Кыргызской Республике [Текст] / Сеитова Ж.Б.// Сборник LYIII Международной научно-практической конференции Евразийского научного объединения «Итоги науки в теории и практике - 2019». Евразийское научное объединение. – 2019. № 12-3 (58). С. 266-271.
12. **Сеитова, Ж.Б.** Роль цифровизации в развитии банковской конкуренции в Кыргызстане [Текст] / Сеитова Ж.Б.// Сборник LYIII Международной научно-практической конференции Евразийского научного объединения «Итоги науки в теории и практике – 2019». Евразийское научное объединение. – 2019. № 12-3 (58). С. 261-266.
13. **Сеитова, Ж.Б.** «Features of Sustainable Enterprise Development». [Текст] / Сеитова Ж.Б., Андрияшина Н. С., Гарина Е. П., Гарин А. П., Сеитов Б.М. // Научное издание «Scientific and Technical Revolution: Yesterday, Today and Tomorrow» серии книг «Lecture Notes in Networks and Systems», издательства Springer (Scopus).- Volume 129. -2020.–С.1326-1335. <http://www.springer.com/series/15179>
14. **Сеитова, Ж.Б.** Цифровизация как приоритетное направление банковской конкуренции в Кыргызстане. [Текст] / Сеитова Ж.Б., Аламанова Ч.Б.// В сборнике: Интеллектуальный потенциал образовательной организации и социально-экономическое развитие региона. Сборник материалов международной научно-практической конференции Академии МУБиНТ. -2020. С. 148-151.

**Сеитова Жибек Болотбековнанын 08.00.10 – “ каржы, акча жүгүртүү жана насыя”
адистиги боюнча экономика илимдерини кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган “Кыргыз Республикасындагы банктардын атаандаштыгын
өркүндөтүү” аттуу диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ**

Ачкыч сөздөр: бантык атаандаштык, атаандаштык жөндөмдүүлүк, активдер, кредиттик портфель, бантык кызмат көрсөтүү рыногу, бантык инфраструктура, кардарларды тейлөө сапаты, бантык продуктулар, чет өлкөлүк капитал.

Изилдөөнүн объектиси катары ата-мекендик бантык институттун ичиндеги атаандаштыктын учурдагы практикасы, ошондой эле чет өлкөлүк капиталдарды колдонуу менен кызмат өтөгөн банктардын ортосундагы атаандаштык кызмат өтөйт.

Изилдөөнүн предмети катары улуттук банк чөйрөсүндөгү, тагыраагы Кыргыз Республикасынын аймагындагы ата-мекендик, аралаш жана чет өлкөлүк банктардын ортосундагы банк атаандаштыгынын өнүгүү процесси кызмат өтөйт.

Изилдөөнүн максаты болуп өлкөнүн аймагындагы банктардын атаандаштыгын окуп үйрөнүүгө жана баалоого болгон комплекстүү мамилелерди теоретикалык негиздөө, илимий-практикалык көйгөйлөрдү аныктоо жана аларды чечүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу эсептелинет.

Изилдөөнүн ыкмалары: анализ жана синтез, индукция жана дедукция акмалары, эксперттик баалоо ыкмасы, фактордук системаларды моделдештирүү, божомолдоо ыкмасы ж.б.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана анын жаңычылыгы: “банк атаандаштыгы” түшүнүгүнүн, анын өзгөчөлүктөрүнүн, белгилеринин экономикалык мазмуну такталды жана системалаштырылды; банктардын атаандаштык чөйрөсү менен мамлекеттик саясаттын өз ара байланышы; банк атаандаштыгындагы курчтугуна өзгөчө түрдөгү жогорку ликвиддүүлүктүн таасир этүүсү теоретикалык негизделди; алгачкылардан болуп Кыргыз Республикасындагы банктардын атаандаштыгынын өнүгүүсүнүн типтери, өзгөчөлүктөрү жана баскычтары аныкталды жана илимий негизделди; комплекстүү илимий мамиленин негизинде банктардын атаандаштык системасынын автордук модели иштелип чыкты; 2003-2018-жылдарга карата Кыргыз Республикасындагы банк рыногунун өнүгүүсүнүн статистикалык маалыматтарын талдоонун негизинде, алардын артыкчылыктарын жана кемчиликтерин эсепке алуу менен банктардагы атаандаштыкты баалоонун негизги ыкмалары негизделди; көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык ыкманын жардамы менен 2024-жылга карата банктардагы атаандаштык деңгээлин божомолу сунушталды; экономиканы санариптештирүү шартында банк системасындагы тобокелчиликтерди минималдаштырууга көмөк көрсөтүүчү, өлкөнүн туруктуу банк секторун жана банк инфраструктурасын камсыз кылууга багытталган Кыргыз Республикасындагы банктардын атаандаштыгын өнүктүрүү боюнча уюштуруучулук-экономикалык сунуштар берилди.

Колдонуу деңгээли: банктардагы атаандаштыктын өнүгүүсүнүн жана банк институнун ишмердүүлүгүнүн теоретикалык-методологиялык жоболору, практикалык сунуштар жана жыйынтыктар, ошондой эле банк бизнесиндеги атаандаштык чөйрөсүн өнүктүрүүнүн божомолдору өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүү конценциясын жана программасын иштеп чыгууда, Кыргыз Республикасынын Улуттук банкында, анын регионалдык өкүлчүлүктөрүндө, коммерциялык банктарда, каржы-кредиттик мекемелерде, жалпы эле Кыргызстандын банк системасында колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: Иште көрсөтүлгөн жыйынтыктар жана сунуштар мамлекеттин банк саясатын жүзөгө ашырууда колдонулушу мүмкүн, алардын кээ бир багыттары банк чөйрөсүндөгү атаандаштыкты өркүндөтүү менен байланышкан.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Сеитовой Жибек Болотбековны на тему «Развитие банковской конкуренции в Кыргызской Республике» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10. – финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: банковская конкуренция, конкурентоспособность, активы, кредитный портфель, рынок банковских услуг, банковская инфраструктура, депозиты, банковские услуги, банковские продукты, иностранный капитал, корреляционно-регрессионный анализ.

Объект исследования: банковская конкуренция внутри отечественного банковского института и их состояние, уровень качества банковской деятельности.

Предмет исследования: проблемы развития конкуренции на рынке банковских услуг, возникающие в процессе банковской деятельности.

Цель исследования: состоит в разработке научно-методических положений и практических рекомендаций по поддержке и развитию банковской конкуренции на территории страны.

Методы исследования: анализ и синтез, метод индукции и дедукции, метод экспертных оценок, системный, логический, моделирование факторных систем, методы прогнозирования и корреляционно-регрессионный анализ.

Полученные результаты и их новизна: с авторской позиции уточнено и систематизировано экономическое содержание сущности «банковская конкуренция», ее отличительные особенности, признаки, причины; впервые обоснованы и определены этапы, особенности и тип развития банковской конкуренции в КР; обоснованы основные методы оценки банковской конкуренции с учетом их преимуществ и недостатков, апробированных на статистических данных развития банковского рынка КР за 2003-2018 гг.; предложены организационно-экономические рекомендации по развитию банковской конкуренции КР, направленные на обеспечение банковской инфраструктуры и устойчивость банковского сектора страны, позволяющие минимизировать риски банковской системы в условиях цифровизации экономики.

Степень использования: теоретико-методологические положения деятельности банковского института и развития банковской конкуренции, выводы и практические рекомендации, а также прогноз развития конкурентной среды в банковском бизнесе могут быть использованы НБКР, его региональными представительствами, коммерческими банками при разработке программ и концепций социально-экономического развития страны, реализации национальных программ в области поддержки развития финансово-кредитных учреждений, а также в целом банковской системы КР.

Область применения: выводы и предложения, представленные в работе, содержат совокупность оригинальных авторских результатов и положений, имеющих практическое значение в банковской и научной деятельности, могут быть использованы при реализации банковской политики государства, в частности тех ее направлений, которые связаны с совершенствованием конкуренции в банковской сфере. Основные выводы и предложения также используются, как учебно-методический материал в процессе преподавания дисциплин «Деньги, кредит, банки», «Банковский менеджмент» в Кыргызском национальном университете им. Ж. Баласагына; «Анализ банковской деятельности», «Банковский маркетинг» в Ошском государственном университете.

SUMMARY

Theses by Seitova Zhibek Bolotbekovna on the theme “Development of banking competition in the Kyrgyz Republic” for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.10. - finance, money circulation and credit

Keywords: banking competition, competitiveness, assets, loan portfolio, banking services market, banking infrastructure, quality of customer service, deposits, banking services, banking products, foreign capital.

Object of study: banking competition within the domestic banking institution and their condition, the level of quality of banking activities.

Subject of research: problems of development of competition in the banking services market that arise in the process of banking.

The purpose of the study: consists in the development of scientific and methodological provisions and practical recommendations for the support and development of banking competition in the country.

Research methods: analysis and synthesis, induction and deduction method, expert assessment method, systemic, logical, factoring systems modeling, forecasting methods, etc.

The results obtained and their novelty: from the author's point of view, the economic content of the essence of "banking competition", its distinctive features, features, reasons were clarified and systematized; for the first time substantiated and determined the stages, features and type of development of banking competition in the Kyrgyz Republic; substantiated the main methods for assessing banking competition, taking into account their advantages and disadvantages, tested on statistical data on the development of the banking market of the Kyrgyz Republic for 2003-2018; an assessment of the influence of banks with foreign capital on the level of banking competition was given, with a justification of their positive and negative sides; the forecast level of competition in the banking sector for the period up to 2024 calculated by the multivariate correlation-regression method was proposed; suggested organizational and economic recommendations for the development of banking competition in the Kyrgyz Republic, aimed at ensuring the banking infrastructure and the stability of the country's banking sector, allowing to minimize the risks of the banking system in the context of the digitalization of the economy.

Extent of use: theoretical and methodological provisions of the banking institution and the development of banking competition, conclusions and practical recommendations, as well as a forecast of the development of a competitive environment in the banking business, can be used by the National Bank of the Kyrgyz Republic, its regional offices, and commercial banks in developing programs and concepts for socio-economic development countries, the implementation of national programs in the field of supporting the development of financial and credit institutions, as well as the banking system of Kyrgyzstan.

Scope: conclusions and suggestions presented in the work contain a combination of original copyright results and provisions that are of practical importance in banking and scientific activity, can be used in implementing the banking policy of the state, in particular, those areas that are related to improving competition in banking sector.